

KODÁLY ZOLTÁN: Semmit ne bánkódjál (1939)

Ordasi Péter

*Kardos Pál (1927-1978) emlékének,
aki a nagykőrösi tanítóképző kórusában
1940-45-ig énekelt Márton Barna kezére*

A kórusmű keletkezése, bemutatásának története, hatása

Remekművek születését gyakran a körülmények egyszeri, véletlenszerű együttállása előzi meg, s utólag úgy tűnik, egy láthatatlan kéz mindent azért rendezett meg, hogy a darab létrejöjjön. Ha tekintetbe vesszük, hogy miként talált egymásra alkotó és előadó, intézmény és kulturális mozgalom, hogyan jelenik meg a művész érzékeny reakciója a vészjósló történelmi helyzet kihívására és hogyan találkozik a speciális műveltség és személyes érdeklődés Kodály Zoltán témaválasztásában, s végül adódik a gyújtó szikra, egy különleges, jubiláris alkalom a felkérésre, nem kerülhető el a következtetés: a *Semmit ne bánkódjál* kivételes csillagórában született remekmű.

A kész kórusmű felől közelítve felmerül a kérdés: hogyan volt bátorsága a zeneszerzőnek ilyen összetett, ritmus és együtthangzás dolgában komoly nehézségeket tartalmazó, a kórus részéről nagy kifejező erőt kívánó művet írni egy vidéki tanítóképző kórusa számára? Ráadásul a dokumentumok tanúsága szerint a felkészülési idő is igen szűk, alig több mint három hét volt! Mai szemmel is csodával határos a fényes eredmény!

A történet azzal kezdődik, hogy egy rendkívül tehetséges kántor-tanító, Márton Barna 1928-ban állást kap a nagykőrösi református templomban, emellett éneket tanít és kórusvezető a tanítóképzőben. Nagy ambícióval lát munkához: a kórust a leendő kántorok gyakorlati képzési helyének tekinti, ezért minden vasárnap szolgálnak az istentiszteleteken, énekléssel vesznek részt az intézményi és városi ünnepeken. Kántori szolgálatként díjazás ellenében énekelnek a temetéseken. Évente mintegy 60 alkalommal szerepelnek. Ehhez évenként 15-20 új darabot tanulnak meg, és mintegy 30 tételt műsoron tartanak. A kórustagok a megnövekedett feladatok ellátására évenként vezetőséget, öntevékeny felelősöket választanak maguk közül. A szépen fejlődő, 50-60 tagú kórus és vezetője örömmel fordul az új magyar zene felé, a nagykőrösi prepák a 30-as évek közepétől Kodály és Bartók műveit is éneklik. *„Az első, országosnak mondható kirobbanó nagy sikert 1937. április 18-án Kecskeméten aratja az énekkar, amikor a Bartók-kórusok ősbemutatóján vesz részt. Bartók: Négy régi magyar népdalán kívül megszólaltatta az „Elmúlt időkről” /sic!/ című háromrészes hatalmas kórusmű középső tételét...”*¹

Újabb sikeres szerepléseiket a rádió is közvetíti, 1937. december 12-én a nagykőrösi Arany János Társaság ünnepi estjéről, 1938. március 26-án pedig 35 perces hangversenyüket a rádió budapesti stúdiójából. A műsorban főként Kodály, Bartók és Bárdos művei szerepeltek. E műsor bevezetőjében ismertette Váczy Ferenc, az intézmény igazgatója a tanítóképző életét, és a fennállása 100. évfordulója alkalmából tervezett ünnepi rendezvényeket. Az 1937-38-as tanév zenei programját a tanítóképző által szervezett „Éneklő Ifjúság” hangverseny koronázta meg. Sokfelé hívták Kodályt, 1938 tavaszán a nagykőrösieik

¹ Bartók művének címe helyesen: „Elmúlt időkből”.

Szemelvények a Nagykőrösi és Dunamelléki Református Tanítóképző Intézet életéből –
Írták: Csete Gyula, Csikai Pál, Danczkay Győző, Kiss József, dr. Nánási Miklós, Seri András
Összeállította és lektorálta Hegedűs Károly – Nagykőrös, 1982. 46. o.

meghívását fogadta el. Döntésében szerepe lehetett a tanítóképző kórusa országos hírének. Kodály nagykőrösieknek írt levelét a Kecskeméti Közlöny 1938. május 25-i száma idézi: „*Bár egészségem még egyre labilis, s egy vidéki út – mint legutóbb a kecskeméti – rendkívül fáraszt, mégsem tudok nemet mondani nagybecsű meghívásuknak, mert egy kis sugarát látom benne régi vágyam teljesülésének, hogy ti. népünk a zenekultúrával valamelyest érintkezésbe jusson.*”

A nagykőrösi gimnázium és tanítóképző közös udvarán 13 kórus mutatta be műsorát. Az összkart Kodály Zoltán vezényelte.

Ilyen előzmények után kérte fel Márton Barna – valószínűleg az öt törekvéseiben messzemenően támogató Váczy Ferenc igazgató egyetértésével – Kodály Zoltánt a 100. évforduló ünnepségén előadandó kórusmű megírására és vezénylésére.

Kodály válaszáat a felkérésre egy Márton Barnának címzett, ma már nehezen olvasható levelezőlap őrzi a nagykőrösi Arany János Múzeumban:

Kedves Tanár Úr!

Általános fölmentést és elnézést kérek mulasztásomért. Betegségek, tennivalók csak mostanában világosították meg, mit tehetek.

Ha élek, lesz egy olyan féle mű, mint a 150. G. Zs.[genfi zsoltár], de alapja a „Semmit ne bánkodjál” Szkhárosi-féle dicséret lesz. Ugyancsak ha élek, elmegyek az ünnep arra a napjára, s ha mozgok elvezényelem.

Üdvözlettel

Kodály Zoltán

A Budapesten feladott levelezőlapon dátum nem szerepel, a rosszul olvasható postai bélyegző szerint 1938. jún. vagy júl. 8-án adták fel. A kéziratban sajnos nincsen adat arra nézve, hogy mikor készült el az új mű. A megtanulásra fordított rövid idő alapján csak feltételezhetjük, hogy nem előbb, mint 1939 nyarán. 1939. szeptember 17-én ünnepelte a tanítóképző 100 éves fennállását.

A bemutatás körülményeit Hargita Péter cikkéből² idézem:

„A mű elkészült, és az igazgatótanács már augusztus 24-ére összehívta az énekkart, hogy megtanulják az elég nehéznek mondható új darabot. A 8 partitúra oldalas kórusművet 3 hét megfeszített munkával tanulták meg. Az ünnepségen Ravasz László prédikált és a 100 tagúra kibővített férfikart Kodály Zoltán vezényelte.” (A 60 fős tanítóképzős kórust valószínűleg a ref. gimnáziumi énekkar tagjaival egészítették ki, hiszen annak is Márton Barna volt a vezetője.)

A darab szövegválasztását és hangvételt bizonyára befolyásolta az ország belső feszültségekkel terhes helyzete, a háborús készülődés külső fenyegetése, amelyek egyszerre veszélyeztették a magyarság és – felesége származása miatt – Kodályék személyes sorsát.

Érdemes összevetni a két dátumot:

1938. május 29.: Az országgyűlés elfogadta és kihirdette „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” rendelkező törvényt, az ún. „zsídó-törvényt”. (Ugyanezen a napon vezényli Kodály Nagykőrösön az Éneklő Ifjúság összkartát.)

1938. jún./júl. 8. Kodály értesíti szövegválasztásáról Márton Barnát.

A zeneszerző nem először fordul a XVI. század prédikátor-költőihöz szövegért, hiszen a Psalmus Hungaricus zsoltár-parafrazisa is e korból származik. Szkhárosi *Vigasztaló* énekének a keserű indulattól a szelíd könyörgésig hullámozó érzelmi gazdagsága is hasonló a Psalmus hangvételéhez. Kodály még egyetemistaként nagy jártasságra tett szert a régi magyar irodalomban, így hamar megtalálta az alkalomhoz illő verset. Mondhatjuk, hogy Kodály a

² Hargita Péter: *Kodály Zoltán kapcsolata Nagykörrössel* in: *Studia Caroliensia* (2003/3-4) 5-8. o.

kiválasztott szerző, Szkhárosi Horvát András³ személyével megtiszteli a jubiláló intézményt, a választott vers tartalma pedig aktuális mondanivalóját és hitbéli meggyőződését közvetíti: Isten megtartja kegyelmében az Őt féltőket és benne bízókat a Krisztusba vetett hit által.

Az első előadás hallgatóira tett hatását nagymértékben fokozhatta az ünnepi tanév kezdetével egyidejű hír: a hitleri Németország háborút kezdett és lerohanta Lengyelországot! Az esemény a mű minden sorát drámai aktualitással töltötte meg.

*„Semmit ne bánkodjál Krisztus szent serege,
Mert nem árthat néked senki gyűlölsége.
Noha ez világnak rajtad dühössége,
Nem hágy téged szégyenben Krisztus őfelsége.”*

Tóth Aladár – aki már 1937-ben a Bartók-műveket bemutató kecskeméti hangversenyen is hallotta a nagykőrösi tanítóképző Márton Barna vezényelte kórusát – lelkesült hangon számol be mind az előadók teljesítményéről, mind az új mű jelentőségéről. A bemutató kapcsán így méltatja a nagykőrösi tanítóképzőben létrejött énekkari munkát és annak kisugárzását:

„... a nagykőrösi zenekultúra maga is a Kodály-muzsika nyomán országszerte megindult új magyar zenei mozgalom teremtménye – az új magyar zenei eszmények kétségkívül sehol sem találtak lelkesebb, igazabb megértésre, mint éppen az évszázados nagykőrösi református tanítóképző kebelében. Az intézet zenei nevelésének élén Márton Barna – kitűnő, szuggesztív erejű karmester és ízig-vérig művészember – magas zenei feladatok megoldására alkalmas pompás férfikart szervezett és fáradhatatlan munkásságának hatása csakhamar szétsugárzott az intézet falain túl az egész alföldi város társadalmában.” (...)

„Az a többszólamú karének, melyet most a jubileumi ünnepen – először a délelőtti istentiszteleten, majd délután díszhangverseny keretében – Kodály Zoltán személyes vezényletével az intézet férfikórusa megszólaltatott, természetesen olyan muzsika, amilyenről még csak nem is álmodhattak a régi református kollégiumok dalos kedvű hajdani diákjai. (...) Pedig ez az új kórusmű is régi-régi magyar dallamot vesz hatalmas költészetének szárnyaira: Szkhárosi Horvát András Semmit ne bánkodjál... kezdetű énekét. (...)

Csodálatos muzsika ez az új Kodály-zsoltár, a legtisztább, legnemesebb hang, mely barbár napjainkban megcsendülhet.”⁴

A bemutató kirobbanó sikerét követően 1939. október 31.-én Budapesten, a Zeneművészeti Főiskola nagytermében a főváros közönségének is bemutatta az énekkar a „Semmit ne bánkodjál” c. darabot ugyancsak Kodály Zoltán vezényletével és a rádió stúdiójában Márton Barna vezetésével. A rádiófelvételek sikerét a külföldről érkező levelek, majd a lemezeknek szinte havonkénti adása igazolta. *„És megcsendült újból és újból, (...) rádiós szereplések alkalmával, a Radiola hanglemezzgyár készítette lemezeken keresztül, és a Magyar Filmiroda által készített felvételen, amelyet hangos filmhíradókban, a mozik műsorán játszottak.”⁵* A korábban már idézett „Szemelvények...” így jellemzi a nagykőrösi tanítóképző kórusának tevékenységét: *„1937 és 1942. között volt az énekkar működésének*

³ Szkhárosi nevét Kodály a kéziratban így írja: Szkhárosi Horváth András, tehát Horváth, th-val! Így szerepel a férfikarok első kiadásában és még a Zeneműkiadónál 1965-ben megjelent Gyermek- és nőikarok-ban is. Ugyanennek a kötetnek a 1982-es kiadásában azonban már h nélkül, így: Horvát. A róla szóló irodalomban is kétféleképpen szerepel: Dobszaynál **th**-val, a Szilády Áron szerkesztette Régi Magyar Költők Tárában és Csomasz Tóthnál **t**-vel. Dolgozatomban a név írásmódjában Csomasz Tóth Kálmánt és az 1972-es kiadványt követem.

⁴ Tóth Aladár: *„Semmit ne bánkodjál...” – Kodály-bemutató a nagykőrösi tanítóképző jubileumán* in: T. A. válogatott zenekritikái – Zeneműkiadó, Budapest, 1968. 513-514. o.

⁵ Hargita Péter: *u.o.*

csúcspontja. Ezt a teljesítményt fokozni akkor is nehéz lett volna, ha nem következik be a tanítóképzés reformja.”⁶

A mű utóéletének fontos része, hogy a más összetételű kórusok (női karok és vegyeskarok) igényét figyelembe véve Kodály átiratokat készített. A nőikari letét hangról hangra követi az eredetit, csak az oktávval magasabb női hangfekvésre tekintettel egy nagy szekunddal mélyebbre transzponálva. Ez belekerült a Gyermek- és nőikarok kötetbe is.

A vegyeskari letét is Kodálytól származik. Arany László ceglédi református lelkész, a ceglédi Sztáray Mihály Vegyeskar alapítója és 60 éven át vezetője visszaemlékezése szerint testvérel, Arany Sándorral – aki a budapesti Pozsonyi úti református templom kórusának vezetője volt – kérték fel Kodályt, hogy készítse el a vegyeskari átíratot kórusaik számára.⁷ Ez a változat több ponton eltér az ereditől. Megőrzi ugyan annak hangnemét, de már az első versszak unisonója más: a teljes kórus énekl, szemben az egyneműkari letétek szélső szólamainak unisonójával. Változtatás nélkül a férfikaré a teljes 2. versszak és a 4. első három sora, a továbbiakban végig a teljes vegyeskar énekel. A szólamok számának gyarapodása nem változtat a feldolgozás lényegén, a női szólamok legtöbbször csak „kopulázva” dúsitják a hangzást.⁸ A birtokomba került stencilezett ill. nyomtatott példányok egyike sem utal sem a keletkezés idejére, körülményeire, sem kiadóra. Egy biztos: 1972-ben már 20 éve létezett, mégsem került be a Vegyeskarok kötetébe. Nem is terjedt el úgy, mint az előbbiek.

A szöveg⁹

Szkhárosi Horvát András *Végasztaló ének*-e eredetileg 12 versszakos. A költeményt hét strófássá tömöríti Kodály, és a kezdő sor első felét választja címül: „*Semmit ne bánkodjál...*”. Dramaturgiai elképzelését először a versszakok kiválasztásával, sorrendi cseréjével, a verssorok kombinálásával jeleníti meg. Nem törődik a szerző személyére utaló – a partitúrában úgysem követhető – akrosztikonnal. Így az sem gond, hogy a második versszakot a kimaradó harmadik helyén az ötödik versszak követi, s csak azután jön a negyedik. A továbbiak közül kimarad még a 7., 8. és 11. versszak, a kórusmű záró, 7. strófája pedig a 10. szakasz első kettő és a 12. szakasz utolsó két sorának összevonása. A vers formája népköltészetünkben és a XVI. századtól – főként epikus – műköltészetünkben gyakori felező

⁶ *Szemelvények a Nagykőrösi és Dunamelléki Református Tanítóképző Intézet életéből* – Írták: Csete Gyula, Csikai Pál, Danczkay Győző, Kiss József, dr. Nánási Miklós, Seri András. Összeállította és lektorálta Hegedűs Károly – Nagykőrös, 1982. 49-50. o.

⁷ Ünnepséget kívántak szervezni a Mester 70. születésnapja tiszteletére, és ez alkalomra szánták meglepetésül a két énekkar közös előadásában. A nyilvános ünnepséget a politika megakadályozta, így a két együttes végül a tervezett 1952 december helyett 1953-ban, szűk körben (Kodály Zoltán és Emma asszony, valamint a lelkész és az egyházügyi hivatal egy képviselője jelenlétében) tartotta meg a köszöntő koncertet a Pozsonyi úti templomban. Ez alkalommal szólalt meg először a *Semmit ne bánkodjál* vegyeskari letétje.

⁸ Kodály csak a 3. versszakban él a harmóniák gazdagabb színezésének azzal a lehetőségével, amit a szólamok megnövekedett száma jelent. A férfikari letéthez képest a 30. ütemben a S.2 tercpárhuzama és a T. ellenszólam, a 33. ütemtől az A. és a T. hozzáadott ill. variált szólamai adnak új színeket. Ezen kívül még egy alkalommal, a 7. versszak elején (105-106. ütem) gazdagodik díszes dallammal a T., amelynek szerepe a két sor szorosabb összefűzése. Nem tekinthető variációnak a 111. ütem T.1 szólamának eltérése a férfikari kézírattól, amelyben az *aisz-h-cisz-disz* menet vezet a következő ütem *e* hangjára. A vegyeskari változat kottájába másolási hiba útján kerülhetett a menet végére *disz* helyett *d* hang. Sajnos mégis hibásan, *d*-vel hangzik a Hungaroton HCD 32365 számú lemezén (Kodály – Works for Mixed Choir – Vol.2 (1937-1947) Debrecen Kodály Chorus – Péter Erdei). Kár lenne, ha ezzel a hibával kerülne kiadásra a vegyeskari letét.

⁹ Komoly gondot okoz a kórusmű szövegének a forrással való összevetésében, hogy eltérés mutatkozik a kézirat és az 1972-es kiadás között is. A nehézségeket érzékelteti, hogy a különböző kiadványokban még a cím, a szerző neve és az ajánlás írásmódja sem egyezik! Így – bizonyos fókig önkényes döntéssel – a RMKT II. kötet *Végasztaló ének*-ét és az EMB Z.6726 jelű Kodály Férfikarok kötetében 1972-ben megjelent szöveget vettem az összehasonlítás alapjául.

dolgozta fel Kodály Zoltán 1939-ben a volt nagykőrösi református tanítóképző intézet fennállásának századik évfordulójára komponált hatalmas kórusművében.”¹⁰

Elgondolkodtató, hogy a Kodály – archivumban Kodály kézírásával fellelhető dallam-másolatok egyike harmadik forrásra, Maróthi György énekeskönyvének 81. dallamára hivatkozik.

De ahogyan a szöveget, úgy az „egykorú dallam”-ot is szuverén alkotóként kezeli a zeneszerző. Teheti ezt azért is, mert a különböző források a dallam eltérő változatait őrizték meg. Kodály dallam-változata több forrásból származó fordulatokat tartalmaz, a következő ábra a két leghasonlóbbal veti egybe, az eltéréseket a források dallama fölött vonallal kiemelve:

AZ SZENT THOBIASNAC EGESZ HISTORIAIA (Hofgreff)

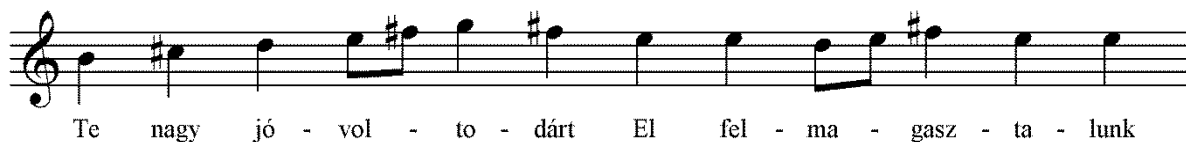
KODÁLY DALLAM-VÁLTOZATA

SEMMIT NE BÁNKÓDJÁL (Kolozsvár, 1744)

1.ábra

¹⁰ Csomasz Tóth Kálmán: *Dicsérvétek az Urat! – Tudnivalók énekeinkről* Kiadta a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1971

A kórusmű első versszakának puritán unisono-ja a legtisztább formában mutatja meg a Kodály által „rekonstruált” dallamot. A Hofgreff énekeskönyv dallamától az eltérés főként abban áll, hogy alaphangneméül az eol helyett a dórt választja. A szótagszám esetenkénti különbségei nyilvánvalóan a szövegek különbségéből adódnak. Kodály dallamában nemcsak a 3. és 4. sorvégi diézisek, hanem főként a harmadik sor kezdetén megjelenő „melodikus” fordulat és az ezt követő domináns irányú hangnemi kitérés jelenti az újítást a református és evangélikus egyház énekeskönyveiben közölt dallamokhoz képest. A „melodikus” színezetű dallamfordulat irányába mutató változat Kájoni János *Cantionale Catholicum*-a 199. énekében (szövege: Hálaadásunkban rólad emlékezünk) található: a harmadik sor felemelt második hangja már hangnemi kitérést jelez.

2. ábra

A diézis pedig Maróthi énekeskönyvének 81. száma alatt közölt dallamváltozat 3. sorának zárlatában szerepel.

Szerkezet tekintetében a meredeken emelkedő első sor, a kvinttel magasabb régióban járó második és harmadik sor, és az alaphangra ereszkedő negyedik sor hasonlóságot mutat új stílusú népdalaink dallamjárásával, különösen a 3. és 4. sor második felének pontos kvintválaszával.

Kodály a magyar nyelv prozódiajának utolérhetetlen mestere. Már azzal is a deklamációt segíti, hogy olyan dallam-változatot választ, amelyben az első három dallamsor közepén a 7. szótag felső dallami fordulóponttra kerül, a negyedik sor lehajló lépésével szemben.

A dallam írott forrásai lazán és néhol egymásnak ellentmondóan közlik a ritmust. Feltűnő különbséget mutat a feldolgozásban a dallam versszakonként változó ritmusa a források ritmusjelzéseire képest. Bár a különböző források ebben is eltérnek néhol, megállapítható, hogy bennük a ritmus a verselés alapülkötését, a felező tizenkettest jelöli. Ahol az egyenletes ritmusértékeket a sorzáró hang kétszeres hosszú értékkel követi, az Kodály olvasatában arra utal, hogy egyetlen lendületre, felező tagolás nélkül, a magyar népdalok recitáló előadásmódja szerint szólaltassuk meg az énekét. Az indulatos deklamáció prozódiai megoldását szolgálják a ritmus szöveghez illeszkedő, alkalmazkodó változatai. Például:

3. ábra

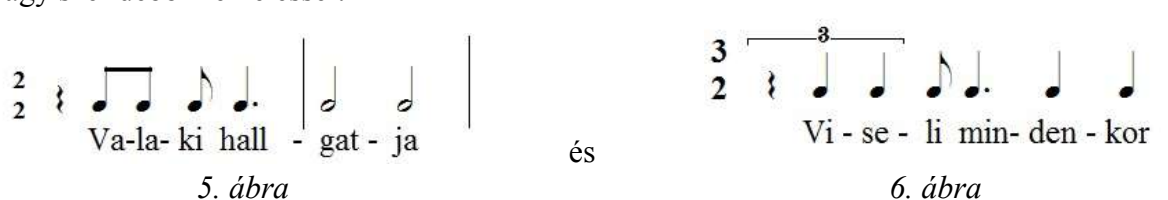
Egy-két alkalommal azonban szándékosan eltér az alkalmazkodó ritmus szokásos megoldásától. Ezek a helyek nagy figyelmet kívánnak az előadóktól.

Egyik ilyen szokatlan képlet, amikor a sorkezdő szótag „késleltetése” különös hangsúlyt ad az egész sornak:

4. ábra

vagy szelídebb kiemeléssel:

5. ábra

és

6. ábra

Más alkalommal a háromkettedes ütem metrumát írja felül a szóhangsúly:

7. ábra

Általában azonban a népdalainkban gyakori alkalmazkodó ritmus jellemzi a darab ritmikáját. Kodály gondos mérlegelésére mutat a kéziratban látható néhány ritmus-javítás és néhány olyan korrekció, ami csak a kézirat és a nyomtatott kiadás eltéréseiből derül ki.¹¹

A feldolgozás

A *Semmit ne bánkódjál* feldolgozásának módja leginkább Kodály a cappella zsoltár-feldolgozásaival rokonítható, a *150. genfi zsoltár* egyneműkari, a *121. és 50. genfi zsoltár* vegyeskari műveit hozva például. Feldolgozás szerint ugyanebbe a típusba sorolható a *Szép könyörgés* és a latin nyelvű *Adventi ének* is. Zenetörténeti előzményüket J. S Bach korál-feldolgozásaiban találjuk meg. E típus jellemzését Ittész Mihály alapvető tanulmányából idézem: „*Itt különösen érvényesnek kell tekintenünk Bartók megállapítását, hogy a feldolgozások a Bach korál-feldolgozások 'technikájára' emlékeztetnek. A 17-18. században a német evangélikus egyházzene központi műfaja volt a korál-feldolgozás. Az egyik korai (kantáta-)típusban minden tétel csak a feldolgozásra választott korálon alapul, hozzáadott tematikus anyag nélkül. E típus neve: per omnes versus, vagyis minden szakaszra érvényesen. Ezt tekinthetjük a Kodály-feldolgozások egyik előképének, mintájának.*”¹²

Az **első versszak** unisono-ját követő többszólamú feldolgozások a zenei szerkesztésmód gazdag változatosságát mutatják, szoros összefüggésben a szöveg tartalmával. Közöttük szilárd összekötő kapocs a barokk zenére jellemző hangnemi rend. A hét versszak dór hangnemű cantus firmusa a következő kvintrokon alaphangokra épül:

a - a - d - a - e - e - a

¹¹ A kéziratban javított helyek: a szerző a 39. ü. basszus szólamában a 3. ütésre eső nyújtott ritmust lépő negyedekre, a 75. ütem bariton szólamában a negyedeket éles ritmusra javítja. A nyomtatott kottában a 7. és a 14. ütemben a kéziratban szereplő egyenletes negyedek helyett pontozott ritmusok szerepelnek.

¹² Ittész Mihály: *Variáció és refrén Kodály műveiben* in: Ittész Mihály 22 zenei írás. Kodály Intézet, Kecskemét, 1999 – 138. o.

A „Királyi nemzet vagy” kezdetű **második strófa** büszke öntudatot sugárzó, biztató zenéje végig homofón szerkesztésű, unisonoból kibontakozó háromszólamú szövete a zárlatban öt szólamra oszlik. A hangzás fokozatos dúsulását a sorzáró hangzatok jelzik: az első két sor üres kvintes hangzattal, a harmadik tág szerkesztésű dúr hármassal, a negyedik ötszólamú szüksérszerkesztésű picardiai terces hangzattal cseng ki. A **harmadik versszak** tartalmazza a legkonkrétabb utalást a XVI. századi magyarság nyomorúságos állapotára. A hangnem egy kvintet mélyül, a dallam a legmélyebb szólamba kerül. Az alapvetően homofón szerkesztést fellazítja a szörnyűségeket a szöveg ismétlésével kiemelő imitáció. A pogány ellenség dulásánál még rémítőbb képet fest a **negyedik versszak** a sátán fenyegető hatalmáról. A fő dallam a basszusban marad, de alig ismerhető fel a másik két szólam szűkmenetes imitációitól. Az ütköző ritmusokkal és disszonáns együtthangzásokkal teli menet felgyorsulva rémült menekülésbe fordul. Az utolsó dallamsor a szoprán és mezzo között megosztva adja az egyetlen megoldást: „Ha Krisztusban bízol, néked az sem árthat.” Ennek Kodályra oly jellemző alterált harmóniai megnyugvást, békességet árasztanak a zaklatott menekülés után. (Lásd: 10. ábra) Az idilli **ötödik versszak** Krisztust, a „jó pásztort” állítja elénk: ő van a központban, tehát a bariton szólamé a dallam. A tenor és a basszus két- két szólamra osztódva szelíd hullámzással veszi körül. Erős kontrasztként „*kitörve*” utasítással, forte indul a **hatodik strófa**. Tartalma: bűneinkért mind kárhozatot érdemelnénk, de a Megváltó ártatlan vére megmenthet az ítélettől. Ez a kálvini teológia sarokpontja: egyedül kegyelem és hit által üdvözülhetünk. A zene ismét homofón szerkesztésű. Az érzelem lávaszerű kitörése deformálja a dallamot, még a hangnemét is nehéz meghatározni, csak a második sortól egyértelmű az „e” alaphang. A záró sor ismét a kodályi harmonizálás remeke. (Lásd: 11. ábra) Az alapállású négyszólamú hármashangzatokból álló mixtúra delejes hatását torokszorítóvá fokozza a zárlatban szereplő különös, Kodály tengelyes funkciós gondolkodását megjelenítő domináns akkord. Evilági külső ellenség és belső viszály általi szorongatásaink, lelki gyötrelmeink alóli felszabadulásért könyörög az összefoglaló **hetedik versszak**. Visszaidézi a két szélső szólam unisonóját az első versszakból, de kitöltve a két belső szólam szabad imitációjával. Először felcsattanó, türelmetlen hangon, majd az utolsó sorban csendes megnyugvással, de makacs hittel ismételve, mindhárom szólamon átvezetve: „...*ne essünk kétségben.*”

Vessük össze Kodály szövegszerkesztésben is megnyilvánuló dramaturgiáját a Székel Baláznál egy nemzedékkal később élt Balassi Bálint fény-árnyék szerkesztésmódjával. Balassi az *Egy katonaének* c. verse kilenc strófáját úgy osztja be, hogy a pozitív és negatív elemek versszakonként váltakoznak. A páratlan számú szakaszok a katonaélet dicsőségét, előnyeit, napfényes oldalát emelik ki, a párosak pedig árnyoldalát, keménységét, kegyetlenségét, szörnyűségeit mutatják be. Julow Viktor tanulmányában¹³ kimutatja, hogy bár Krisztus nevét egyszer sem említi a szöveg, a vers gyakran ismétlődő kulcsszavainak (szép; mező) elhelyezkedése a XP (khi, ró) görög betűk egymásra írt rajzolatával Krisztus nevének kezdőbetűit jelentik. A rejtett monogram üzenete: a végvári vitézek önvédelmi harcaikat egyben Krisztus hitének védelmében is vívják, és a jel úgy rajzolódik a versre, mint egy pajzsra. (Persze csak akkor, ha egy-egy strófát három sorba írunk! Lásd: Függelék II.)

A Kodály által kiválasztott versrészletekben nem kevesebb, mint hétszer fordul elő Krisztus neve, és egyszer a rá utaló „Ő Szent Fia” (2. versszak) személynévként nagybetűvel írva. Kétszer szerepel az első és ötödik szakaszban, egyszer a harmadik, negyedik és hatodikban. Itt maga a név a pajzs: ahol megjelenik, ott a viszály, gyűlölködés, háborúság, rettegés lecsillapodik, megszűnik. Kodály minden alkalommal – külön tiszteletet adva a névnek – kiemeli a Krisztus szót. Az első versszak első sorában eredetileg is a dallam

¹³ Julow Viktor: *Balassi katonaének-e* in: *Árkádia körül* – Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975 – 42-44. o.

csúcshangjára esik a név első szótagja, a negyedik sorban a *poco sostenuto* utasítás jelenti a kiemelést. A harmadik és negyedik strófában egyre erősebb eszközökkel él Kodály. A 3.-ban még csak három ütem az elhalkuló *sostenuto*, a 4.-ben már nyolc ütem, fortéig növekedik a dinamika, és ötszólamúvá dúsul a hangzás. Lírai ötszólamúságával a jó pásztorról szóló egész 5. versszak kiemelkedik környezetéből. A 6. strófa végén a kilenc ütemes *sostenuto* drámai zárlatával a legerősebb reflektor Krisztus áldozatára.

Ellenpont és harmónia

A „korálvariáció” többszólamú szakaszai a negyedik versszak kivételével jellemzően homofón szerkesztésűek. Változatosságát a dallam különböző szólamokba helyezése és a kvintrokon hangnemek váltogatása biztosítja. A negyedik versszak zsúfolt polifóniája is különbözik a klasszikus vokálpolyfónia imitációs stílusától. Ami ott a kiegyensúlyozott rend és építkezés eszköze, az Kodály művében a szöveg tartalmának madrigalisztikus megjelenítése: „Akármint halásszon az ördög utánad...” szűkmenetes imitációban, kvint helyett szext és kvart távolságú belépő hangközökkel, szabad disszonancia-kezeléssel, felfokozódó tempóval a káosz és kétségbeesés lázas képe.

Mindezzel szemben állnak a harmonizálás, különösen a zárlatok egyedi, költői megoldásai. Érdemes összehasonlítani a versszak végi kadenciákat. Közös tulajdonságuk, hogy a dallam jellegzetes dór szextje a zárlatok harmóniáiban következetesen moll szextté szelődül. Az is közös bennük, hogy a záró sorok felénél hangnemi kitérést találunk a párhuzamos dúr irányába. Az alapvetően háromszólamú zenei szövet ötszólamúvá dúsul – a 3. versszak zárata kivételével –, és ahogyan haladunk előre a versszakokban, egyre színesebb, gazdagabb és újszerűbb harmóniak hordozzák a krisztusi kegyelem reményét. Eleinte a hagyományos háromfunkciós (S-D-T) zárlat alig díszített változataival találkozunk a 2. és 3. versszak végén:

21-24. ütem: rall.
ré - szes
vagy - attacca

Min-dén di-cső - sé - gé - ben hidd el, hogy ré - szes vagy.

Min-dén di-cső - sé - gé - ben hidd el, hogy ré - szes vagy.

Min-dén di-cső - sé - gé - ben hidd el, hogy ré - szes vagy.

(C:) 7 6 6 6 9 7 6 4 3# #

8. ábra

35-38. ütem:

ken - ség, Krisz - tus, né - kéd re - mény - ség.
 ken - ség, Krisz - tus, né - kéd re - mény - ség.
 35 Fel - tá - maszt a Krisz - tus. né - kéd naev re - mény - ség.

4 - 5 6
 6 2 - 2 4 # #
 (F) V I (d:) IV II (V) III I

9. ábra

A negyedik versszak végén a mollbeli akkordok révén háromkvintnyi mélységig merülő kvartszextes menet (61-62. ütem) elbizonytalanító hatása után diadalmas bizonyossággal erősíti meg az alaphangnemet:

61-68. ütem:

Ha Krisz - tus - ban bi - zol, nem árt - hat.
 Ha Krisz - tus - ban bi - zol, né - kéd az sem árt - hat.
 61 Ha Krisz - tus - ban bi - zol, nem árt - hat.

6 6 9 8b 7b 7 6 7
 4b 4b 5# 4 3# 4 3#
 (C:) I VII I VI VII I (a:) IV V I

10. ábra

A hatodik strófa végén találkozunk a legszokatlanabb hangzattal, és még szokatlanabb feloldásával. A szöveg: „Nézzed a Krisztusnak ártatlan halálát.” Kodály misztikus hatású augmentált mixtúras menettel készíti elő a zárlatban szereplő „tengelyes” domináns¹⁴ legritkább alakját, a harmadik fokú mellékdomináns szeptimakkordot (írásmódja enharmonikus egyszerűsítéssel *hisz* helyett *c*), amelyet azután közvetlenül első fokra old. Az értelmezés közeget a tenor I. tonikai nyugvópontja rögzíti, az akkord D funkcióját a tenor II. *h* hangja erősíti:

¹⁴ Ordasi Péter: *A tengelyrendszerű funkciós gondolkodás példái Kodály műveiben* in: A Kodály évforduló hazai és nemzetközi kultúrtörténeti vonatkozásai – Tanulmánykötet, SZTE JGYTFK Ének-zene Tanszéke, Szeged, 2008, 23-47. oldal és in: *Parlando zenepedagógiai folyóirat* 2012/6 szám (csak az interneten)

96-100. ütem:

ár - tat - lan ha - lá - lát.
ár - tat - lan ha - lá - lát.
ár - tat - lan ha - lá - lát.

(e) IV III I
S D! T

11. ábra

A hetedik versszakban még messzebb megy a „tengelyes” funkciós harmonizálás területén. A dallam harmadik sorának – amelynek kezdetén a „kurucos” fordulat Kodály jellemző újítása – harmóniái a kvintkör legnagyobb, poláris távolságát járják be a 108. ütem Fiszdúr akkordjától a 111. ütem C-dúr szextakkordjáig. Még távolabbra mutat a bariton felső szólama, amelynek négy ütemes frázisa *a*isz hangon kezdődik és *b*-n zárul. Ez azt sugallja, hogy rövid öt ütem alatt végimentünk a kvintkör mind a tizenkét fokán. Ám ebben az öt ütemben csak 11 hangot találunk, az *f* csak a következő ütemben jelenik meg, hogy azután a darab végéig *fisz* helyett mindig ez a sötétebb hang szerepeljen. (Itt hívom fel a figyelmet a Zeneműkiadó Z.5368 jelű kötetében lévő sajtóhibára: a 108. ütem bariton divisi alsó szólamában a második hang nem *g*, hanem *gisz* a kézirat szerint.)

107-111. ütem:

Né hagyj minket fél - nünk az ke-se-rű - ség - ben,
gét. Né hagyj minket fél - nünk az ke-se-rű - ség - ben,
Né hagyj minket fél - nünk az ke-se-rű - ség - ben,

rallent.

FISZ → 6 4 C 6 5b C

12. ábra

A darab befejezése a kodályi poézis egyik csúcsa. Az utolsó két versszak az Atyaistenhez fordul. A coda az utolsó fél sort ismételteti, végigvezetve lefelé tenor, bariton és basszus szólamon. A szöveg komorságát ellensúlyozandó háromszor is felhangzó „... *ne essünk kétségben.*” skálaszerűen vezet a zárlatig. Ha csak a basszust figyelnénk, egyszerű plagális

zárlatnak (IV – I) mondhatnánk. Ám a 129. ütem késleltetéseit figyelembe véve egy másik „tengelyes” domináns, az ún. modális domináns hangjait érintjük. Tekintheznénk átmenő és váltóhangoknak is, de visszaköszön ez a harmónia két variánsban (G terckvart és g-moll!) is a tonikai hangzat váltóakkordjaként a 130. ütemben kezdődő orgonapont felett. A befejezés Brahmsra emlékeztető sötét színeit mutatja, hogy az utolsó oldalon (a picardiai terceken kívül) csak sötétítő, lefelé módosító jeleket találunk.

126-134. ütem:

ség - - - - - ml. - - - - - ben, két - - - - - ség - - - - - ben. *ppp*

ján két - - - - - ség - - - - - ben. *p dim.*

né es - sünk két - ség - - - - - ben, két - ség - - - - - ben. *mp dim.*

ben, né es - sünk két - ség - - - - - ben. *ppp*

126 két - - - - - ség - - - - - ben. *p*

(a) 4 3 7 6 4 3 # VII # VII #

1 - - - - - IV VII 1 - - - - - 1 - - - - - 1

13. ábra

„A *Psalmus Hungaricus indulata* lüktet a *Semmit ne bánkódjál* protestáns ének feldolgozásában (korálvariáció!), hangsúlyos harmadik dallamsora a Rákóczi-kor kurucskáláját idézi, amelynek megkülönböztetett plebejus-forradalmi jelentése van Kodály zenéjében, akár vallásos akár világi kompozícióról lett legyen szó.” - írja Breuer János a Kodály-kalauzban.

A *Semmit ne bánkódjál* Kodály műveinek abba a csoportjába tartozik, amely szövegét a 16. századból veszi. A régi magyar irodalom e gyöngyszemei imádságok Szenci Molnár Albert zsoltár-fordításaitól Kecskeméti Vég Mihály zsoltár-parafrazisán át Balassi Bálint *Szép könyörgéséig*. A mélyen hívő katolikus Kodály elfogultság nélkül választja művei szövegéül a protestáns énekszerző prédikátorok verseit, ha azok kifejező ereje, irodalmi értéke és hitbéli eltökéltsége találkozik ízlésével és meggyőződésével. A választott szöveg – ahogy a *Psalmus Hungaricus* esetében – itt sem a jubileum örvendező, hálaadó hangján szól, hanem heves, prédikatori indulattal idézi fel a 16. század történelmi vészhelyzetét, és figyelmeztet saját korának hasonló feszültségeire, háborús fenyegetettségére.

Kodály – bár a múltból meríti műve témáját – üzenetét a holnap Magyarországnak írja. A példamutató nyelvi igényességgel, a pontos prozódia kifejező erejével, a zenei feldolgozás újító bátorságával megírt üzenetet pedig a jövő letéteményeseire, a fiatal tanító-jelöltekre bizza útmutatásul és biztatásul.

Felhasznált irodalom:

- Csomasz Tóth Kálmán: A XVI. század magyar dallamai – Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958
 Csomasz Tóth Kálmán: *Dicsérvétek az Urat! – Tudnivalók énekeinkről*. Kiadta a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1971
 Dobszay László: A magyar népének I. – Veszprémi Egyetem, é.n.
 Heltai Nándor: „Szívébe fogadott Kecskemét”- *Kodály és szülővárosa* – Kecskemét város tanácsa, 1982
 Ittzés Mihály: *Variáció és refrén Kodály kórusműveiben* in: 22 zenei írás – Kecskemét, Kodály Intézet, 1999
 Kájoni János: *Cantionale Catholicum* in: Domokos Pál Péter: „...édes hazámnak akartam szolgálni.” – Szent István Társulat, Budapest, 1979
 Kodály Zoltán: *Árgirus nótája* – in: Visszatekintés 2. Zeneműkiadó, Budapest, 1974
 Kodály Zoltán: *Férfikarok* – Zeneműkiadó, Budapest, 1968
 Kodály Zoltán: *Gyermek- és nőikarok* – Zeneműkiadó, Budapest, 1965 és 1972
 Legány Dezső: *Kodály Zoltán levelei* – Zeneműkiadó, 1982
 Szilády Áron (szerk.): *Régi Magyar Költők Tára*, XVI. századbeli magyar költők művei
 Második kötet. 1540-1555. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1877-1930

Köszönettel tartozom Arany Jánosnak, Berkesi Sándornak, Hargita Péternek, Ittzés Mihálynak, Kapronyi Teréznek, Kardos Pálnénak, Kecskésné Papp Ágnesnek, Méhes Baláznak, Mészáros Lászlónak, Rozgonyi Évának és Török Ágnesnek, akik a rendelkezésemre bocsátott dokumentumokkal, információkkal és tanácsaikkal önzetlenül segítettek e dolgozat létrejöttét.

Ordasi Péter

FÜGGELÉK I.

SZKHÁROSI HORVÁT ANDRÁS

VÍGASZTALÓ ÉNEK

Semmit ne bánkódjál Krisztus szent serege,
mert nem árthat néked senki gyűlölsége,
Noha ez világnak rajtad dühössége
Nem hagy téged szégyenbe Krisztus ő felsége.

Királyi nemzet vagy, noha te kicsin vagy,
Az atya istennek bizony te kedves vagy,
Ő szent fia által már te is fiú vagy,
Minden dicsőségben higgyed, hogy részes vagy.

Hogyha te igazán az Krisztusban bízol,
Higgyed, hogy lélekben istennel meghízol,
Ha Krisztus vérében igaz hittel iszol,
Higgyed, hogy örökké meg nem szomjúhozol.

Akármit halászszon az ördög utánad,
Az ő tagjaiban dühösködjék rajtad,
Mind törrel, fegyverrel siessen utánad,
Ha Krisztusban bízol, neked az sem árthat.

Rajtad semmit nem fog az pogány ellenség,
Noha nehéz neked az rettenetesség,
Bátor koncra hányjon az hitlen ellenség,
Feltámaszt az Krisztus, neked nagy reménység.

Ótalmazza Krisztus az ő szentegyházát,
Miként az jó pásztor az ő juhocskáját,
Valaki hallgatja az Krisztus mondását,
Viseli mindenkör szorgalmatos gondját.

Siess most mi hozzánk Krisztus, segítj minket,
Az te szent ígéddel neveljed hitünket,
Az te szent lelkeddel bírjad életünket,
Hogy minden dolgunkban dicsérbessünk
téged.

Igaz fogadásod és minden beszéded,
Nyilván vagyon immár minden dicsőséged,
Ne hadd elpusztulni a kicsin sereget,
Kiért a keresztfán vallál nagy kínokat.

Ne nézzed úrsten ez világ vakságát,
Te nagy jóvoltodról háladatlanságát,
Az te igéd ellen ily nagy káromlását,
Nézzed az Krisztusnak ártatlan halálát.

Vedd el már mi rólunk az sok ellenségét,
Vedd ki mi közülünk az sok gyűlölséget,
Esnek nagy szégyenbe minden ellenségünk
Az kik megtagadják az te dicsőséged.

Senkiben nem bízik az anyaszentegyház,
Hanem csak te benned ki minket ótalmazzsz,
Te igazsággal mindenkoron táplálsz,
Te szent sebeiddel minket megvigasztalsz.

Hálát adunk néked mennybéli nagy isten,
Ki vagy egy állatban és három személyben,
Ne hagyj minket rettegnünk az keserűségben,
Halálunk óráján ne essünk kétségbe.

KODÁLY ZOLTÁN

SÉMMIT NÉ BÁNKÓDJÁL

Sémmit né bánkódjál Krisztus szent serege,
Mert nem árthat néked senki gyűlölsége,
Noha ez világnak rajtad dühössége,
Nem hagy téged szégyenben Krisztus ő felsége.

Királyi nemzet vagy, noha te kicsiny vagy,
Az Atyaisstennek bizony te kedves vagy,
Ő Szent Fia által immár te fia vagy
Minden dicsőségében hidd el, hogy részes vagy.

Rajtad sémmit nem fog az pogány ellenség,
Noha nehéz neked az rettenetesség,
Bátor koncra hányjon az hitlen ellenség,
Feltámaszt a Krisztus, neked nagy reménység.

Akármit halászszon az ördög utánad,
Az ő tagjaiban dühösködjék rajtad,
Mind fegyverrel, törrel siessen utánad,
Ha Krisztusban bízol, neked az sém árthat.

Ótalmazza Krisztus az ő szent egyházát,
Miként az jó pásztor az ő juhocskáját
Valaki hallgatja a Krisztus mondását,
Viseli mindenkör szorgalmatos gondját.

Né nézzed Úrsten ez világ vakságát,
Té nagy jó voltodról háladatlanságát,
Az té igéd ellen ily nagy káromlását,
Nézzed a Krisztusnak ártatlan halálát.

Vedd el már mirőlünk az sok ellenségét,
Vedd ki mi közülünk az sok gyűlölséget.

Ne hagyj minket felnünk az keserűségben,
Halálunk óráján né essünk kétségben.

BALASSI BÁLINT:
 IN LAUDEM CONFINIORUM
 EGY KATONAÉNEK

Vitézek mi lehet ez széles föld felett *szébb* dolog az végeknél?
 Holott kikeletkor az sok *szép* madár szól, kivél ember ugyan él;
Mező jó illatot, az ég *szép* harmatot ad, ki kedves mindennél.

Ellenség híre vitézeknek szüve gyakorta ott feibuzdul,
 Sőt azon kívül is, csak jó kedvéből is vitéz próbálni indul.
 Holott sebesedik, öl, fog, vitézkedik, homlokán vér lecsordul.

Veres zászlók alatt lobogós kópiát vitézek ott viselik,
 Roppant sereg előtt távol az sík *mezőt* széllal nyargalják, nézik,
 Az párduckáppákkal, fényes sisakokkal, forgókkal *szép* mindenik.

Jó szerencsen lovak alattok ugrálnak, hogyha trombita riadt,
 Köztök ki strázsát áll, ki lováról leszáll, nyugszik roggel, hol virradt,
 Midőn éjten éjjel csataviseléssel mindenik lankadt s fáradt.

Az jó hírért, névért, s az *szép* tisztességért ők mindent hátra hadnak,
 Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak,
 Midőn mint jó sólymok *mezőt* széllal járnak, vagdalkoznak, futtatnak.

Ellenséget látván, örömmel kialtván ők kópiákat törnek,
 S ha súlyosan vagyon az dolog harcokon, szőlítatlan megtérnek,
 Sok vérben fertezvén, arcul reá térvén üzöt sokszor megvernek.

Az nagy széles *mező*, az *szép* liget, erdő sétáló palotájok.
 Az utaknak lese, kemény harcok helye tanuló oskolájok,
 Csatan való éhség, szornjúság, nagy hévség s fáradság mulatások.

Az éles szablákbán örvendeznek méltán, mert ők fejeket szednek,
 Viadalhelyeken véressen, sebekben halva sokan feküsznek,
 Sok vad s madár gyomra gyakran koporsója vitézül holt testeknek.

Ó végbelieknek, ifjú vitézeknek dicséretes serege!
 Kiknek ez világon szerteszerént vagyon mindeneknél jó neve,
 Mint sok fát gyümölcsele sok jó szerencsékkel áldjon Isten *mezőkbe*
szép!

